

Володимир Ільїн, Лідія Ткаченко

**СКОВОРОДА І СУЧАСНІСТЬ:
ДО ОСЯГНЕННЯ“ТРИСОНЯЧНОЇ ЄДНОСТІ”**

Кавалерова Н.А., Іванова Н.В. Філософсько-освітні горизонти Григорія Сковороди: [Монографія]. – Одеса: Астропринт, 2010. – 152 с.

Подальший розвиток держав і суспільств матиме сенс, якщо техногенна цивілізація змінить цінності технократичного рівня на цінності духовно-культурного наповнення знань. Технопрагматичний світогляд має включитися в більш широкий горизонт соціального кредо суспільства – покладання на здатність людського розуму створювати змістовно нову духовність, – це потрібно як для соціоекономічного “конструювання” суспільства, так і для формування його культурно-освітнього простору. Отже, мірою багатства суспільства постане його духовність, виробництво і розповсюдження знань. Для цього необхідно наповнити знання тим духовним змістом, завдяки якому прагматично орієнтований стиль життя перетвориться в когнітивно центрований. Причому таким чином, щоб людина почала ставитися до світу не як до абсолютної даності, а як до постійної її трансформації. У свою чергу це вимагає творчого, наукового способу мислення. Однак що стоїть за цією вимогою?

Відповідь на це прагнуть дати Н.А.Кавалерова та Н.В.Іванова в монографії “Філософсько-освітні горизонти Григорія Сковороди”. В ній наголошується, що інтегративні процеси сучасності унеобходнюють перед національною освітою завдання збереження і утвердження власного місця в європейському вимірі. А це означає досягнення креативності, без якої неможливо досягнути завдання і перспективи подальшого поступу освіти. У її формуванні одне з чільних місць належить вітчизняній духовно-інтелектуальній традиції. Її творчі імпульси втілились у величній постаті Г.С.Сковороди – мислителя, вчителя, пророка, вченого. Його філософсько-освітні ідеї сприяють пошуку людиною власного шляху самотворення.

Центром дослідницьких інтересів у монографії є розкриття сутнісних ціннісно-духовних сил та потенцій розвитку людини у соціокультурному вимірі. Для визначення умов їхньої реалізації важливо враховувати специфіку соціально-економічного середовища, яким детермінуються напрями, відносини і межі життєдіяльності людини. Вагомим орієнтиром освітнього процесу є цілісність людини, яка може бути пізнана лише завдяки стратегіям філософського мислення. Їх ми і знаходимо у безсмертній спадщині Г.С.Сковороди. Його принцип “нерівної рівності”, концепція “сродної” праці, вчення про “трисонячну єдність” як основу метатеорії українського мислення, «філософія серця», концепт “бездіяльної діяльності” як екзистенційне кредо творчості є неперевершеним методологічним креативом для розвитку національної освіти. До сьогоднішнього дня, зазначають автори, Г.Сковорода є “просвітителем нації, який своїм життям і творчістю довів єдність слова і діла”.

Дослідники вводять багатогранну творчість Г.Сковороди у концепт філософії освіти, і це є їхньою безперечною заслугою. Аналізуючи доробки вітчизняних та зарубіжних вчених у цій галузі, автори слушно зазначають: важко виділити всі системні складники нової пізнавальної парадигми, яка виходить на домінуючі позиції. Тому окреслюються лише деякі тенденції, які виявили необхідність більш поглибленого

вивчення сфери ціннісної свідомості і ціннісних ставлень людини в педагогічних науках зокрема і філософії освіти загалом. Дана ситуація актуалізувалась рухом суспільства в напрямі пріоритетів цінностей людини, її свідомості, а також очевидним світоглядним і політичним плюралізмом соціокультурної реальності.

Зазначені особливості розглядаються в контексті концептуального аналізу поглядів з даної проблеми, що дає можливість побачити широку панораму наукових досягнень у зазначеній сфері. Разом з тим, завдання сучасної освіти – відійти від трансмісії знань і повернутися до розвитку людини відповідно до її сутності, на чому наголошував у свій час Г.Сковорода. В контексті його застережень назріла потреба прогностичного осмислення власної педагогічної діяльності, вміння поставити мету і прямувати до неї впродовж життя. В силу цього виокремлюється поняття “освітній прaxis”, яке піддається рефлексії як усвідомлена, перетворювальна, проєктивна, організована, раціональна діяльність, спрямована на набуття, засвоєння і передачу суспільно-історичного, культурно-освітнього, духовного досвіду. В контексті прaxeологічного досвіду осмислюється людська активність, нова освітня парадигма, уточнюються методологічні пріоритети, які мають стати базовими в осмисленні концептуальних положень розвитку системи освіти в Україні на шляху її трансформації до суспільства знань.

Виокремлення Н.А.Кавалеровою та Н.В.Івановою метатеорії філософа як «трисонячної єдності» є безперечно новим у дослідженні творчості Г.Сковороди. У контексті цього підходу філософські погляди українського мислителя є, по-перше, світоглядною, цілісною системою, яка є феноменом національного духу українського народу, його ідентифікації та ментальності; по-друге, філософсько-освітніми, ціннісно-орієнтаційними точками духовної опори. Саме тому система поглядів Г.Сковороди є метатеорією, за допомогою якої можливе осмислення і цілісне осягнення явищ буття. Окрім загальновідомих складників вчення Г.Сковороди, в монографії акцентується увага на його філософсько-освітніх роздумах, зокрема: пізнати і відчутти “трисонячну єдність” – важливе завдання філософії освіти. Адже “трисонячна єдність” ідеально об’єктивується в трьох напрямках: теорія, практика, духовність (мораль); або: теоретична антропологія, прагматична антропологія, антропологія моралі; або: мікрокосм, макрокосм, світ символів.

Філософсько-освітній аналіз спадщини Г.Сковороди зазначає надзвичайно важливий момент: акцент на інтелекті, мисленні як “вічному двигуні”, як енергії людського існування. Людина, її думки і серце, їх зрівнювання є умовою не лише “миру душевного”, але й доцільності метатеорії Г.Сковороди. Для сучасної освіти “трисонячна єдність” означає цілісність і взаємозв’язок освітньої теорії, освітньої практики і філософії освіти.

Не меншої уваги заслуговує філософсько-освітнє осмислення ідеї “сродності”. Перебуваючи у площині екзистенційного виміру проблемного поля освіти, “сродність”, самопізнання, самоідентифікація у репрезентованій монографії визначають евристичну модель людини в сучасному соціокультурному просторі. Тому в контексті дослідження переважають антропоцентричні підходи, засновані на концепції Г. Сковороди – “антропологічного прaxisу як діяльності людини, що виходить з іманентних її властивостей”. З цих позицій ідея “сродності” в контексті метатеорії українського філософа бачиться авторами як явище європейської культури, що є проявом покликання і вміння жити не заради абстрактного світу (у Г.Сковороди – “видимого”), а заради себе самого, “волі благого духу”. Стимуляція пізнавальної активності заради неї самої, відокремлено від “сродного чину” не є виправданим та істинним, адже може призвести до непередбачуваних негативних суспільних наслідків. В силу цього метатеорія українського філософа є безперечно дієвою та істинною в сучасних соціальних умовах.

Аналогічно в монографії піддається аналізу проблема “несродності”. Її наслідком є сучасний кризовий стан як держави, так і освіти зокрема. Цей стан обумовлений у першу чергу непрофесійністю в багатьох випадках вітчизняної еліти, що призводить до катастрофічних наслідків для народу. На фоні невизначеності освітніх ідеалів, культурних цінностей, руйнування філософських основ освіти, когнітивного нігілізму, що панує за умов, коли з боку держави соціальний запит на якісно новий статус освіти є недостатньо чітким, досить примарним видається майбутнє як освіти, так і суспільства й людини.

Зрозуміти “сродність” і “несродність” дозволяє принцип «нерівної рівності» Г. Сковороди. На думку авторів, його розуміння відкриває можливість порівнювати думки, серце і людину. Тим самим позбутися намагання ввести у світ таку, за висловом Г. Сковороди, “дурість”, як “рівна рівність”. Отже, “вживлення” в смисложиттєві цінності людини ідеї «сродності» здійснюється через іманентні сторони діяльності, такі як принцип “елімінації труднощів”, принцип “нерівної рівності”, принцип “вслуховування в себе”. Поєднує, узгоджує творчість і “сродність” освітній праксис.

Особливу увагу автори монографії акцентують на проблемі особистості у філософсько-освітніх роздумах Г. Сковороди. В них він на основі усвідомлення сутності індивідом власного “Я” підходить до формування особистості, усвідомлення нею власного буття та взаємодії із соціальним середовищем. На основі аналізу антропологічних положень філософа автори Н.А. Кавалерова і Н.В. Іванова стверджують, що його метатеорія є невід’ємною частиною ноосфери, тобто сфери взаємодії суспільства і природи, в межах якої розумна людська діяльність стає визначальним чинником розвитку. Освітні ідеї Г. Сковороди про самопізнання і пошуки щастя, його “філософії серця” і творення “істинної людини” були тією базисною методологією, яка формувала людей особливого типу. Тих, які власне творять вітчизняний духовний простір, ментальність із властивими їй прагненнями духовної свободи, «сродної» праці тощо.

Заслугою авторів монографії є вихід за межі вітчизняного теоретичного досвіду в дослідженні антропологічних поглядів Г. Сковороди і звернення до дискурсів М. Фуко, Ж.-П. Сартра, П. Фрейре, А. Маслоу, К. Роджерса, П. Рікера та ін. Це дає можливість зробити висновок про людський світ як поєднання різних компонентів: він знаходиться під зовнішнім впливом і є одночасно світом даної конкретної особистості. Усвідомлення людиною зовнішнього світу є в той же час продуктом «гри» несвідомого і надсвідомого, раціонального та ірраціонального, трансцендентного і трансцендентального. Головним для екзистенції людини є її цілісне і живе ставлення до всіх явищ буття, в якому вона існує. Рух до нього відбувається від “зовнішньої” до “внутрішньої” людини, тобто до її глибинної сутності – душі. Український філософ перетворює у загальний праксис іманентну екзистенцію душі: турбота – це рух душі, а життя – це рух. І тут треба зазначити неабияку знахідку авторів, яка начебто завжди була на поверхні, але саме в їхньому тексті знайшла своє втілення – проникнення у метатеорію Г. Сковороди дає кожному “можливість гармонізувати свою натуру”. Саме те, про що з глибини віків нам підказує Г. Сковорода, і те, чого саме нині, доклавши власних зусиль до самотворення й активного творення оточуючого зовнішнього світу, ми особисто можемо досягти.

Значний інтерес викликають міркування авторів монографії в заключній главі про місце Г. Сковороди в сучасності. Аналіз думок провідних вчених з даної проблеми дозволив зробити висновок: ідеї українського Сократа споріднені із проблемами сьогодення, вкорінені в культуру та освіту через вищі духовні цінності особистості. Для людини XXI століття мудрість Г. Сковороди є не сакральною, а смисложиттєвою “трисонячною єдністю”, енергією творення.

Надзвичайно цікавою, на наш погляд, є розробка підходів до філософії тексту Г. Сковороди, яку, хоч, здається, і не усвідомлюючи цього, здійснюють автори монографії. Зрозуміло, що глибоке ґрунтовне дослідження в цьому напрямі ще попереду. Н.А. Кавалерова та Н.В. Іванова слушно наводять думку М.В. Поповича, сформульовану ним у недавній монографії “Тригоровий Сковорода: філософія свободи” про те, що Г. Сковорода був «усним філософом», у якого обговорення проблем у діалозі (полілозі) передувало відтворенню філософських трактатів на папері. Автори монографії в цьому аспекті йдуть далі, зазначаючи, що у мові й стилі викладу виявляється національний український колорит, менталітет, спосіб думання.

Геніальним, і з цим можна погодитись, Н.А. Кавалерова й Н.В.Іванова вважають евристичний, пошуково-діалогічний метод філософування Г. Сковороди, коли сам читач стає “самостійним, самодостатнім суб’єктом”, “першовідкривачем простої, доступної і глибокої істини”. Це виводить погляди і творчість українського мислителя XVIII ст. на нові рубежі актуальності з огляду на вимоги щодо інноваційності та суб’єкт-суб’єктності у навчальному процесі, на яких наголошується у сучасній філософії освіти.

Найвищої оцінки заслуговує спостереження авторів про те, що в образній, алегоричній, символічній системі тексту Г. Сковорода використовує найбільш відому народу, а отже, і найзрозумілішу широким масам та найпереконливішу на той час, знаково-символічну систему – Біблію. Варто процитувати рядки монографії: “Символічний світ Біблії прислужився Сковороді дієвим і простим засобом, який з майстерною легкістю був застосований для трактування його глибоких філософських ідей. У такий спосіб наш перворозум наближував високі філософські істини до сприйняття і розуміння їх простою людиною, у той же час відірвавши філософію, як і його улюблений Сократ, від буденної свідомості”.

Слушним видається наголос на націєтворчому потенціалі ідей Г. Сковороди. В умовах, коли у західній політичній філософії прийнято розрізняти так звані «старі» нації, що стверджувалися в епоху формування індустріального суспільства, й нові, які залишаються поза рефлексією історичного самоствердження, Н.А. Кавалерова і Н.В. Іванова зауважують, що само ідентифікація як окремої людини, так і всієї нації відбувається через самозаглиблення, самопізнання. Актуалізація закорінених в історичному минулому ментальних проявів сучасності безперечно спирається на принцип самопізнання й самотворення Г. Сковороди. Сучасні філософські підходи, які визнають наявність “загрозливої колізії між цивілізацією й екзистенцією” і які певною мірою презентовані розглянутою монографією, утверджують принцип “сприймати вогонь, а не попід історії”(С.Б. Кримський), проймаючись філософією розвитку людини і нації за метатеорією Г. Сковороди.

Разом з тим необхідно зауважити про дещо перебільшений акцент на ролі “національного духу” для творення української духовності та ментального простору. Вочевидь, світ Г. Сковороди настільки об’ємний, що виходить за межі не лише націєтворення. Інтелектуальний потенціал філософа, що, до речі, доводять компаративістські розвідки авторів, містить відповіді на запити всього глобального інформаційного суспільства, а не лише українського. Так само дискусійним є занадто часте звернення до концепту “національної ідеї”. Хотілося б зазначити, що будь-яка національна ідея, хочуть цього її прихильники чи ні, антиіндивідуальна, оскільки апелює до етносу, а не до особистості, знімає з останньої будь-яку персональну відповідальність за те, що відбувається, і руйнує те, що робить людиною людиною, до чого, власне, прагнув у своїй творчості Г.Сковорода. Однак автори насамкінець абсолютно об’єктивно доходять висновку щодо завдань освіти в умовах сучасного суспільства, які вони вбачають у “переорієнтації функції освіти щодо підготовки кваліфікованих спеціалістів освітньою

сферою на функцію продуцента національної культури в її ментальному самовираженні в умовах українського суспільства”, де останнє безсумнівно виступає в усій своїй поліфонічності. І в цьому контексті зовсім іншим смисловим наповненням загальногуманістичного імперативу звучить лейтмотив “національного”: “Нація, яка поєднує індивіда з іншими індивідами шляхом більш широкої системи норм, цінностей символів, що мають субетнічне значення, робить його одночасно і відкритим щодо інших систем, приводить до усвідомлення своєї не тільки національної, але і загальнолюдської приналежності”.

Розмисли над сторінками, як, утім, і зауваження, не применшують ваги і значимості монографії Н.А. Кавалерової і Н.В. Іванової, навпаки – запрошують до конструктивного діалогу, як і будь-яка вдумлива книга. Вона є важливим кроком як у дослідженні творчості Г.Сковороди, так і в розвитку теоретичних засад філософії освіти. Зазначена книга належить до невеликого числа тих, які потрібно читати.

Надійшла до редакційної колегії 15.06.2011